

УДК 316.6

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД

Поліщук Віра Аркадіївна, доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4119-4329>

E-mail: polvira1951@gmail.com

У статті розкрито потенційні можливості системного підходу до формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців у процесі їх професійної підготовки за освітньою програмою 231 «Соціальна робота» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти та охарактеризовано практичну площину реалізації цього завдання через активізацію вмотивованості студентів та вдосконалення змістово-технологічного забезпечення досліджуваного процесу. Методи дослідження: систематизація теоретичних положень для наукового обґрунтування теоретичних і практичних аспектів формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців соціальної роботи у процесі їх професійної підготовки.

Ключові слова: фахівець соціальної роботи, соціальна відповідальність, професійна підготовка, системний підхід, освітньо-професійна програма, заклад вищої освіти.

FORMATION OF SOCIAL RESPONSIBILITY IN FUTURE SOCIAL WORK SPECIALISTS: A SYSTEMATIC APPROACH

Polishchuk Vira Arkadiivna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Social Work and Management of Socio-Cultural Activities, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4119-4329>

E-mail: polvira1951@gmail.com

The article reveals the growing role of professionally determined personal qualities of social work specialists in solving complex tasks of social policy and social work practice in modern Ukrainian realities at the macro-, meso- and micro-levels with different categories of the population; the potential possibilities of a systemic approach to the interpretation of the essence of social responsibility and the analysis of the leading methods and technologies of its formation among future social work specialists in the process of their professional training at a higher education institution are revealed.

The purpose of the article is to analyze the possibilities of a systematic approach to the formation of social responsibility of future social work specialists in the process of their professional training under the educational program "Social Work" of the specialty 231 "Social Work" of the first (bachelor's) level of higher education and to reveal the practical level of implementation of this task through the lectures of the department of social work and management of socio-cultural activities of Ternopil V. Hnatiuk National Pedagogical University.

In the practical context, the pedagogical conditions that determine the success of the formation of social responsibility among future social workers in higher education institutions are substantiated: awareness of the motivational attitude of future social workers towards the

formation of social responsibility; improvement of content and technological support of the educational process; provision of active self-development and self-improvement of future specialists through the use and integration of innovative pedagogical technologies in the educational process of higher education.

Research methods are as follows: systematization of theoretical provisions for the scientific substantiation of theoretical and practical aspects of the formation of social responsibility of future social specialists.

Keywords: *social work specialist, social responsibility, professional training, systematic approach, educational and professional program, higher education institution.*

Постановка проблеми. Професійна діяльність соціальних працівників в умовах війни набуває особливої соціальної значущості, що вимагає від них підвищеного рівня професійної компетентності і сформованості відповідних професійно зумовлених особистісних якостей, в тому числі і соціальної відповідальності.

Аналіз наявної соціальної ситуації в Україні свідчить, що соціальні працівники змушені щоденно вирішувати низку соціальних проблем, для успішного вирішення яких вони мають не тільки володіти професійними компетенціями, але й низкою професійно зумовлених особистісних якостей. в тому числі соціальною відповідальністю. У цьому контексті значний науковий і практичний інтерес становить ідея використання системного підходу до осмислення і реалізації процесу формування професійно зумовлених особистісних якостей майбутніх фахівців соціальної роботи, в тому числі і соціальної відповідальності.

Власне, реалізації системного бачення способів/технологій формування соціальної відповідальності у майбутніх фахівців соціальної роботи у процесі їх професійної підготовки (на прикладі реалізації освітньо-професійної програми «Соціальна робота» спеціальності 231 Соціальна робота) і присвячена дана наукова розвідка.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Для нашого дослідження важливе значення мають напрацювання дослідників, які розкривають провідні вимоги до особистості соціального працівника (Семигіна, Т. (2018) [12], (Слозанська Г. (2018) [13]), а також праці дослідників, які вивчають суть і види соціальної соціальності (О. Амоша (2011) [1]; М. Вієвська (2015) [2]; В. Грищук (2012) [3]); моніторинг стану та оцінюванню рівнів соціальної відповідальності (О. Новікова) (2013) [8] та ін. Проте, питання системного підходу до формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців соціальної роботи у процесі професійної підготовки у ЗВО потребують подальшого вивчення.

Мета статті полягає в аналізі системного підходу до формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців соціальної роботи у процесі їх професійної підготовки за освітньою програмою 231 «Соціальна робота» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти та розкритті практичної площини реалізації цього завдання у Тернопільському національному педагогічному університету імені Володимира Гнатюка.

Виклад основного матеріалу. Аналіз міжнародних документів, праць вітчизняних та зарубіжних дослідників свідчить про існування різних підходів як до розкриття суті соціальної відповідальності, її видів, так і щодо розуміння технології її формування.

У найбільш узагальненому контексті провідні аспекти соціальної відповідальності відображено у Міжнародному HR-стандарті SA 80001997 «Соціальна відповідальність», в якому зазначено, що соціальна відповідальність є відповідальністю організації (особи) за вплив своїх рішень і дій на суспільство та довкілля через прозору та етичну поведінку, що: сприяє стійкому розвитку, здоров'ю та добробуту суспільства, враховує очікування заінтересованих сторін, відповідає існуючому законодавству та узгоджується з міжнародними нормами поведінки, зі стратегією розвитку організації, інтегрована в діяльність всієї організації, реалізується на практиці взаємовідносин організації [7].

Найбільшого поширення набули трактування дослідників, що соціальну відповідальність фахівців соціальної сфери доцільно розуміти як інтегровану якість, що концентрує усвідомлений особистістю суспільно значущий обов'язок, повинність у здійсненні професійної діяльності і вчинків (Зверева І (2012) [4, с. 19]); як здатність суб'єкта (людини, групи людей чи організації) адекватно відповідати за те, що йому (їй) доручено або за те, що він (вона) вирішив зробити самостійно (Pihovskyi, M. (2018) [10]).

Ми визначаємо соціальну відповідальність як інтегроване новоутворення у структурі особистості фахівця, що характеризує його соціально-професійну й особистісну сутність і проявляється у спроможності робити усвідомлений і обґрунтований вибір професійних дій, вчинків і здатності й готовності нести відповідальність за їх результативність.

Програмна рада освітньо-професійної програми 231 «Соціальна робота» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, до складу якої входять зовнішні і внутрішні стейкхолдери, члени групи забезпечення переконані, що формування соціальної відповідальності у майбутніх фахівців соціальної роботи доцільно розглядати в контексті системного підходу до реалізації досліджуваного процесу, який передбачає активізацію позитивної вмотивованості до професійної діяльності і формування означеної якості та вдосконалення змістово-технологічного забезпечення реалізації досліджуваного процесу.

Умотивованості майбутніх фахівців до професійної діяльності і формування соціальної відповідальності сприяє осмислення ними соціальної роботи як важливого механізму реалізації соціальної політики щодо вирішення численних соціальних проблем, які мають місце в Україні та створення оптимально сприятливих умов життєдіяльності, життєвої реалізації і життєвого забезпечення кожного громадянина, а також розуміння суті, ролі соціальної відповідальності, її впливу на результативність професійної діяльності та осмисленість способів її формування в процесі професійної підготовки у закладі вищої освіти.

Вагомими теоретичним підґрунтям формування усвідомленого соціально відповідального ставлення майбутніх соціальних працівників до виконання ними професійних функцій і завдань закономірно слугує осмислене розуміння і знання

ними провідних теорій, концепцій, інноваційних моделей, форм, методів і практик сучасної соціальної роботи на макро-, мезо- і мікро- рівнях з різними категоріями клієнтів.

Змістово-технологічне забезпечення передбачає реалізацію процесу формування соціальної відповідальності у майбутніх соціальних працівників у процесі їх теоретичної і практичної підготовки, науково-дослідної, різноманітної поза аудиторної та неформальної освіти.

У процесі дослідження на основі здійсненого контент-аналізу змісту навчальних програм предметів циклів гуманітарної та соціально-економічної, математичної та природничо-наукової, професійної та практичної підготовки бакалаврів спеціальності «Соціальна робота» удосконалено змістову й процесуальну складові формування у них соціальної відповідальності. З цією метою робочі програми нормативних дисциплін «Вступ до спеціальності» та «Загальна педагогіка» доповнено змістовими модулями: «Професійний портрет сучасного соціального працівника», «Особистісне зростання соціального працівника», «Чинники формування соціальної відповідальності» та інші. У рамках навчальних дисциплін «Соціальна педагогіка» та «Соціальна психологія» розроблено теми «Соціальна відповідальність як цілісний феномен соціального та професійного становлення особистості соціального працівника» та «Соціальна відповідальність як інтегративна характеристика особистості фахівця». Під час вивчення нормативної дисципліни «Етика професійної діяльності» розроблено й упроваджено змістовий модуль «Формування професійно зумовлених особистісних якостей майбутніх соціальних працівників»; студентам IV курсу запропоновано вивчення змістового модуля «Технології формування соціальної відповідальності» в межах нормативної дисципліни «Теорія і практика соціальної роботи». Для більш ефективного формування соціальної відповідальності у майбутніх соціальних працівників розроблено й упроваджено навчальну дисципліну «Тренінг актуалізації соціальної відповідальності» і вибіркового курсу «Соціально-професійна зрілість особистості соціального працівника».

Технологічному забезпеченню формування соціальної відповідальності майбутніх соціальних працівників сприяє упровадження в процес професійної підготовки як відповідних *форм* (діалогові лекції, інтегровані семінари, тренінги, прес-конференції, відео-конференції, онлайн та офлайн зустрічі з фахівцями) так і *методів* роботи. Особливо це стосується використання методів ситуативного морального вибору, аналізу ситуації, рольових та імітаційних ігор, роботи в команді, кейс-методу, ведення рефлексивних щоденників-звітів тощо. В сучасних умовах в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців звичним стало використання ресурсів мережі Інтернет, e-mail, ресурсних центрів, електронних бібліотеки, електронних версій курсів з використанням платформи Moodle, мультимедійних технологій, відео-чатів та ін.

Формуванню соціальної відповідальності майбутніх соціальних працівників сприяє система неперервної практичної підготовки завдяки розробці та виконання відповідних завдань. Власне тому програми окремих видів практик доповнені такими завданнями: ознайомлювальної (схарактеризувати роль

особистості соціального працівника у вирішення стратегічних завдань соціальної роботи в Україні; схарактеризувати роль особистості соціального працівника у вирішення завдань соціальної роботи конкретної соціальної установи/соціальної служби чи територіальної громади); волонтерської (схарактеризувати роль соціальних працівників в активізації волонтерського руху в Україні); навчальної: (розробити пам'ятку формування соціальної відповідальності для студентів першого курсу); виробничої (розробити тренінг формування соціальної відповідальності); професійно-орієнтованої (здійснити діагностику стану соціальної відповідальності студентів першого-другого курсів; допомогти розробити студентам молодших курсів програму особистісного зростання).

Формуванню соціальної відповідальності майбутніх фахівців соціальної роботи сприяє залучення їх до проведення різноманітних видів науково-дослідних робіт: до роботи в наукових студентських гуртках, об'єднаннях, студіях і лабораторіях, до організації й проведення науково-практичних конференцій; семінарів, тренінгів, розробки соціальних проєктів, програм, пов'язаних з моніторингом різноманітних аспектів соціальної роботи в регіоні та осмисленням ролі і місця соціального працівника у попередженні виникнення соціальних проблем і виборі оптимальних способів їх вирішення.

До орієнтовної тематики курсових і бакалаврських робіт внесено перелік тем, пов'язаних з проблемою формування соціальної відповідальності майбутніх соціальних працівників, а саме: «Професійний розвиток особистості соціального працівника», «Формування професійного іміджу соціального працівника. «Профілактика професійного вигорання соціального працівника», «Моделі соціальної роботи в умовах воєнного часу», «Загальнолюдські цінності як детермінанта професійної діяльності соціального працівника», «Соціальна відповідальність як інтегративна характеристика особистості майбутнього соціального працівника», «Загальнолюдські ціннісні орієнтації особистості як передумова формування соціальної відповідальності» та інші.

Студенти активно залучаються до організації і проведення різноманітної позааудиторної роботи, спрямованої на формування у них соціальної відповідальності: тематичних тижнів конкурсів, конференцій, дискусій, соціальних проєктів («Повір у себе», «Зроби світ кращим», «Життєвий успіх»); акцій («Будуй своє майбутнє сьогодні», «Повір у перемогу», «Подай руку допомоги», «Мій вклад у перемогу Збройних сил України», «Зупинимо війну разом», «Волонтерство на благо перемоги», «Волонтерство у нашому житті», «Даруймо тепло доброти»), флешмобів («Кожен відповідальний за долю своєї країни», «Майбутнє нашої країни залежить від наших дій сьогодні») та ін.

Формуванню соціальної відповідальності студентів – майбутніх соціальних працівників сприяє їх залучення до роботи волонтерами у територіальних громадах та різноманітних соціальних установах і закладах, пов'язаних з наданням соціальних послуг людям з функціональними обмеженнями, особливими потребами, вимушено переміщеними особами та іншим.

Спираючись на аналіз проведеної роботи, нами визначено педагогічні

умови, що сприяють формуванню соціальної відповідальності майбутніх соціальних працівників: усвідомлене мотиваційне ставлення майбутніх соціальних працівників до формування соціальної відповідальності; удосконалення змістово-технологічного забезпечення навчально-виховного процесу; забезпечення активного саморозвитку і самовдосконалення майбутніх фахівців через використання та інтеграцію інноваційних педагогічних технологій в освітньому процесі ЗВО.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В умовах загострення соціальних проблем, що викликані реаліями сьогодення, поряд з питаннями формування високопрофесійних фахівців соціальної роботи особливої ваги набуває проблема формування у них соціальної відповідальності за результати і ефективність професійних дій і вчинків.

У статті розкрито досвід формування соціальної відповідальності у здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня освітньо-професійної програми спеціальності 231 «Соціальна робота».

З'ясовано, що з метою успішного вирішення проблеми формування соціальної відповідальності, професійну підготовку майбутніх соціальних працівників доцільно розглядати як складний інтегративний процес, що базується на формуванні у них умотивованості до формування в себе соціальної відповідальності; системних знань теорії і практики соціальної роботи; уміннях і навичках, що лежать в основі ефективного виконання професійних функцій і завдань.

У процесі реалізації технології формування соціальної відповідальності розроблено і впроваджено змістово-технологічне забезпечення реалізації досліджуваного процесу, яке передбачає комплексне поєднання теоретичної, практичної, позааудиторної і самостійної роботи з використанням різноманітних форм і методів роботи.

Обґрунтовано педагогічні умови, що визначають успішність технологічного забезпечення формування соціальної відповідальності у майбутніх соціальних працівників у вищих закладах освіти (усвідомлене мотиваційне ставлення майбутніх соціальних працівників до формування соціальної відповідальності; удосконалення змістово-технологічного забезпечення навчально-виховного процесу; забезпечення активного саморозвитку і самовдосконалення майбутніх фахівців через використання та інтеграцію інноваційних педагогічних технологій в освітньому процесі ЗВО).

Проблема формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців соціальної роботи не вичерпується результатами проведеного дослідження. подальшої розробки в окресленій науковій площині потребують: вивчення зарубіжного досвіду формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців соціальної роботи; розробка інноваційних технологій формування соціальної відповідальності фахівців соціальної сфери у системі неперервної професійної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амоша О. Соціальна відповідальність в контексті розвитку людського потенціалу. *Держава і суспільство*. С. 122–27. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pubupr/2011-1/doc/3/01.pdf.
2. Вієвська М. Г. Соціальна відповідальність сучасного фахівця як підґрунтя його продуктивної професійної діяльності. *Наука і освіта*. 2015. № 9. С. 19–24.
3. Гришук В. К. Соціальна відповідальність : навчальний посібник. Львів: Львівський університет внутрішніх справ, 2012. 152 с.
4. Зверева І. Д. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [Алексеєнко Т. Ф. та ін.] ; за заг. ред. І. Д. Зверевої; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ін-т проблем виховання НАПН України [та ін.]. Київ; Сімферополь: Універсум, 2012. 535 с.
5. Колот А. М. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : монографія / А. М. Колот, О. А. Грішнова та ін. за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота. К.: КНЕУ, 2012. 501 с.
6. Кузьмін О. Є. Соціальна відповідальність : навч. посібн. / О. Є. Кузьмін, О. В. Пирог, Л. І. Чернобай, С. Б. Романишин, Н. О. Вацик; Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 326 с.
7. Міжнародний HR-стандарт SA 80001997 «Соціальна відповідальність» / HR-Portal / Співтовариство HR-менеджерів URL: <http://www.hrportal.ru/article/mezhdunarodnyi-hr-standart-sa-80001997-sotsialnaya-otvetstvennost%C2%BB>.
8. Новікова О. Ф. Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки) : монографія / О. Ф. Новікова, М. Є. Дейч, О. В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2013. – 296 с.
9. Охріменко О. О. Соціальна відповідальність: навчальний посібник. / О. О. Охріменко, Т. В. Іванова. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». 2015. 180 с.
10. Pihovskyi, M. (2018). Social responsibility of a specialist in the social sphere as a significant factor in the effectiveness of his professional activity, *Social Work and Education*, Vol. 5, No. 4., pp. 56-65. DOI:10.25128/2520-6230.18.4.5 (in Ukrainian)
11. Савченко І. Г. Соціальна відповідальність в контексті розбудови соціальної держави в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*: зб. наук. пр. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2005. № 2(24): У 2 ч. Ч. 1. С. 55–63.
12. Семигіна, Т. В. (2018). Розвиток власних теорій соціальної роботи: глобальні тенденції. Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 90–194.
13. Слозанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи: монографія / Слозанська; за наук. ред. В. А. Поліщук. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. 382 с.
14. Шинкарук В. І. Відповідальність / В. І. Шинкарук, Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук, І. О. Покаржевська // Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

REFERENCES

1. Amosha O. Derzhava i suspilstvo. Sotsialna vidpovidalnist v konteksti rozvytku liudskoho potentsialu (pp. 122–127). Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pubupr/2011-1/doc/3/01.pdf. [in Ukrainian]
2. Hryshchuk V. K. (2012). Sotsialna vidpovidalnist. Navchalnyi posibnyk. Lviv, Ukraine: Lviv State University of Internal Affairs, 152. [in Ukrainian]
3. Kolot A. M. (2012). Sotsialna vidpovidalnist: teoriia i praktyka rozvytku : monohrafiia. K.: KNEU, 501. [in Ukrainian]
4. Kuzmin O. Ye. (2016). Sotsialna vidpovidalnist : navch. posibn. Lviv, Ukraine: Lviv Polytechnic National University, 326. [in Ukrainian]
5. Mezhdunarodnyy HR-standart SA 80001997 «Sotsialnaya otvetstvennost», HR-Portal, Soobshchestvo HR-menedzherov [International HR-standard SA 80001997 «Social Responsibility» /

HR-Portal / Community of HR-managers]. Retrieved from:
<http://www.hrportal.ru/article/mezhdunarodnyi-hr-standart-sa-80001997> sotsialnaya-
otvetstvennost%C2%BB. [in Russian]

6. Novikova O. F. (2013). Diahnostyka stanu ta perspektyv rozvytku sotsialnoi vidpovidalnosti v Ukraini (ekspertni otsinky) : monohrafiia. National Academy of Sciences of Ukraine, Donetsk, Ukraine, 296. [in Ukrainian]

7. Okhrimenko O. O. (2015). Sotsialna vidpovidalnist. Navchalnyi posibnyk. National Technical University of Ukraine, 180. [in Ukrainian]

8. Pihovskyi, M. (2018). Соціальна відповідальність фахівця соціальної сфери як вагомий чинник результативності його професійної діяльності, *Social Work and Education*, Vol. 5, No. 4., pp. 56-65. DOI:10.25128/2520-6230.18.4.5 [in Ukrainian]

9. Savchenko I. H. (2005). Sotsialna vidpovidalnist v konteksti rozbudovy sotsialnoi derzhavy v Ukraini. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia: Zb. nauk. pr. «Mahistr», 2(24), 55-63. [in Ukrainian]

10. Semyhina, T.V. (2018). Rozvytok vlasnykh teorii sotsialnoi roboty: hlobalni tendentsii. Rozvyvalnyi potentsial suchasnoi sotsialnoi roboty: metodolohiia ta tekhnolohii. Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

11. Shynkaruk V. I. (2002). Vidpovidalnist, Filozofskyi entsyklopedychnyi slovnyk. Kyiv, Ukraine, «Abrys», 742. [in Ukrainian]

12. Slozanska, H. I. (2018). Sotsialna robota v terytorialnii hromadi: teorii, modeli ta metody: mohnohrafiia, 382. [in Ukrainian].

13. Viievaska M. H. (2015). Sotsialna vidpovidalnist suchasnoho fakhivtsia yak pidgruntia yoho produktyvnoi profesiinoi diialnosti. Nauka i osvita, 9, 19-24. [in Ukrainian]

14. Zvierieva I. D. (2012). Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery. Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine, Institute of Problems of Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine [and others]. Kyiv; Simferopol, Ukraine: Universum, 535. [in Ukrainian]